

## Rytų baltų toponimų sandu *-sat(-)/-sath* ir jo variantų *-sāt(-e)/-zate* kilmė (top. lie. *Abelssat, Pawll Lamßatt, Nimmersath*)

Rolandas KREGŽDYS

*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*

### 1. Oikonomų su sandu *-sat(-)/-sath* (↔ *-sāt(-e)/-zate*) paplitimo arealas. Ankstesnių tyrimų trumpa apžvalga

Oikonomai su sandu *-sat(-)* ir jo variantai *-sāt(-e)/-zate* užfiksuoti tik rytų baltų areale: Lietuvoje (plg. top. lie. *Abelssat, Pawll Lamßatt, Nimmersath*) bei itin gausiai Latvijoje (plg. top. la. *Kārļsāts, Kramsāts, Krimassāts, Krūcusāts, Ķekšsāts* ir kt.). Tiesa, buvo teigiančių, kad šios šaknies reprezentantai būdingi ir prūsų toponimikai, tačiau tai klaidinga nuostata (žr. toliau).

Minėto struktūrinio elemento kilmę nustatyti bandė net kelios tyrėjų kartos<sup>1</sup>. Deja, iki šiol jo etimologija neišaiškinta. Dažniausiai stengtasi išvelgti paveldėtos lyties raidą, mat latvių kalbos šnektose vartotos net 3-ų kamienų (resp. *ō, ā, ē<sup>2</sup>* kam.) bendrinio daiktavardžio formos resp. sub. la. dial. *sāts, sāta, sāte* ‘statybvieta, kiemas, namų vieta; tvora; sodyba’<sup>3</sup> (ME III: 809; EH II: 473), formaliai suponuojančios *ō / ā* kamienų gretybę, implikuojančią šių lyčių archajinį statusą (plačiau žr. Kregždys 2010: 53).

<sup>1</sup> Plačiau žr. (ir literatūrą) Trumpa 2015: 76–81, 2015a: 82–86.

<sup>2</sup> *ē* kamieno forma nurodyta Kārlio Draviņio (1939: 413) ir EH (II: 473), mat ME (III: 809) įvardyta visai kita semantinė la. dial. *sāte* ‘trumpas laiko etapas; laisvalaikis’ konotacija (dar žr. Trumpa 2015: 76).

<sup>3</sup> Aleksandras Vanagas (1981: 310) nurodo neįvardyto latvių informanto sukurtą formą sub. la. *sāta* ‘**upės žiotys**’, neužfiksuotą jokiame šios tautos leksikografiniame sąvade, ir juo argumentuoja hidr. la. *Sātupe* up. kilmę. Ši leksema, žinoma, priskirtina neologizmams, su istorine latvių leksika neturinčiais nieko bendra.

Iškeltos kelios sub. la. dial. *sāts, sāta, sāte* ‘statybvietė, kiemas, namų vieta; tvora; sodyba’ kilmės hipotezės:

- (1) lytys priskiriamos finų skoliniais (žr. ME III: 809; dar žr. Rapa 2013: 82), plg. sub. est. *sāt* ‘aptverta vieta; sodas, daržas; išdeginata / įdirbta žemė’ (žr. Wiedemann 1869: 1121);
- (2) teigiama, kad tai paveldėtos formos (žr. Dambe 2012: 198), kurių genetiniai alternantai neva vartoti **visose** baltų kalbose, reflektuojami toponimų (ypač Kuržemės<sup>4</sup>) daryboje, plg. top. pr. **Satheken**, **Satho** (žr. Blesse 1957: 103, 109), top. lie. **Lampsahthen** 1785 (žr. Trumpa 2015: 75; dar žr. Kiseliūnaitė 2020: 129);
- (3) sub. la. dial. *sāts* kildinamas iš sub. la. *sārts* ‘laužas; malkų krūva; rietuvė’ (ME III: 807–808), nenurodant sonanto *-r-* nykimo priešasčių ir iliustracinių pavyzdžių (žr. LVV I: 257), nebent įžvelgtume sąsają su tarpine lytimi sub. lyb. *sōt̃* ‘laužas’ ← sub. la. *sārts* (Kettunen 1938: 378).

Deja, šaknies bl. *\*sāt-* rekonstrukcijos hipotezė yra iš esmės ydinga, mat top. pr. **Satheken** 1400 ↔ **Satho** 1398 pv. (Gerullis 1922: 152) pradžios *S-* implikuoja rytų baltų alternantus su *š-*, o **ne S-**, plg. hidr. lie. **Šatà** up., **Šātupis** up. (plačiau žr. Vanagas 1981: 326–327). Dėl šios priežasties minėti vakarų baltų vietovardžiai su sub. la. dial. *sāts, sāta, sāte* niekaip nesusiję (žr. Vanagas ibd.). Vietovardis lie. **Lampsahthen** suponuoja vakarų germanų, o **ne** rytų baltų kilmės toponimą (žr. 3 poskyrį).

Pastaruuju metu šią problematiką baltistų bendruomenei priminė Anta Trumpa (2015: 78, 2015a: 87–88), paminėjusi esant net 286 latvių vietovardžius su sandu *(-)sāt-*. Ši tyrėja (**I**) išskyrė juo įvardijamus referentus:

- (a) *pieva*, (b) *namas*, *sodyba*, (c) *laukas*, (d) *miškas*, (e) *kalva*,
- (f) *dvaras*, (g) *ganykla*, (h) *kaimas*, *valsčius*, (i) *pelkė*, (j) *griova*,
- (k) *kelias*, (l) *klonis*, (m) *pervalka*, (n) *tvenkinys*, (o) *malūnas*.

Juos galima priskirti 2 pagrindiniams signifikatams — (α) **vietovės** pavadinimas (resp. *pieva*, *laukas*, *miškas*, *kalva*, *ganykla*, *pelkė*, *griova*, *klonis*, *pervalka*, *tvenkinys*), (β) **statinio (-ių visumos)** įvardijimas (resp. *namas*, *sodyba*, *dvaras*, *kaimas*, *valsčius*, *kelias*, *malūnas*);

<sup>4</sup> Plg. top. la. *Kārļsāts* mš., *Kramsāts* mš., *Krimassāts* pv., *Krūcūsāts* gn., *Ķekšsāts* pv., *Peķsāte* (↔ *†Peķzate*) pv., *Pūcsāte*, *Sāti*, *Veķsāte* ir kt. (žr. Endzelins 1961: 89, 121, 135, 151, 203; Trumpa 2015: 76; LVV I: 257, III: 379).

(II) suformulavo toponimų su sandu *sāt-* etninės priklausomybės apibrėžtį:

„Kadangi vietovardžiai su *sāt-* paplitę Kuržemėje, kuršių substrato teritorijoje, labiausiai tikėtina, jog tai **senas kuršių kilmės žodis**“; „*Sāts / sāta / sāte* <...> veikiausiai senas indoeuropietiškas žodis, turintis reliktų mikrotoponimuose ir oikonimuose kadaise **kuršių** gyvenamose teritorijoje Latvijoje <...>“ (Trumpa 2015: 73, 81).

Konstatuotina, kad 2-asis teiginys apie išskirtinai kuršių gyventojų teritorijoje užfiksuotus toponimus su sandu *-sāt-* (dar žr. Rapa 2013: 82) koreguotinas iš esmės, mat tokių vietovardžių užfiksuota ir kitose Latvijos žemėse:

- (α) **Žiemgaloje**, plg. top. la. *Pilsāti* vs. (Jaunpils [101] — žr. Plāķis 1939: 481) ← sub. la. *pils* ‘pilis’ + *sāti* (žr. LVV II: 35);
- (β) **Sēloje**, plg. top. la. *Jāņa sāta* vs., *Jura sata* vs., *Kristapsāta* vs., *Lielas sātas* vs., *Mārtiņsāta* vs., *Ubaga sātas* klv. (Aknīste [368]), *Kunga sāta* vs. (Rubeņi [441]), *Sātys ēlksņu* gn., *Va°cās sātas* l. (Dignāja [435]), *Mežsātas* vs. (Sēlpils [355]) (žr. Plāķis 1939: 275–276, 302, 324, 365; Endzelīns 1961: 137, 174);
- (γ) **Latgaloje**, plg. top. la. *Bierņa-sāta* gv., *Bernja-Saty* gv. (Aglona [447]), *Jausāta* gv. (Šķaune [500]), *Koktusat* gv. (Vīpe [431]), *Kolnasāta* (*Kolno-Sat*, *Kolnu-Sata*, *Kolnasata* 1784, *Kolnosaty*, *Kolna Sata* 1784) ūk. (Preiļi [439], Viļāni [427]), *Kolpasata* gv. (Aglona [447]), *Krūgasāta* (*Krugosato*, *Krugosata* 1784, *Krugosaty*) gv. (Dricēni [482]), *Mežesaty* gv. (Višķi [451]), *Piusata* ūk. (Viļaka [471] — žr. Zeps 1984: 47, 180, 219–220, 244, 319, 378, 614; LVV II: 94)<sup>5</sup>.

Tenka apgailestauti, kad neaiškus sub. la. dial. *sāts*, *sāta*, *sāte* etiologijos statusas lėmė iš esmės ydingų Mažosios Lietuvos vietovardžių, kurių vienas sandų — genetinis minėtų latvių daiktavardžių alternantas, kilmės aprašų, argumentuojamų Valijos Dambės (2012: 198) suformuluota hipoteze apie šių lyčių genetinę sąsają su verb. la. *sēt* ‘sėti’ bei sub. la. *sēta* ‘sodyba’, radimąsi. Pabrėžtina, kad ilgainiui ši spėjimą pati jo autorė paneigė kaip **klaidingą** (plačiau žr. Dambe 2012: 268; dar žr. Trumpa 2015: 77–78). Dėl šios

<sup>5</sup> Manyti, kad šių onimų 2-ojo sando šaknies *-ā-* ← *-ē-* (apie tokį kitimą žr. Rudzītė 1964: 274) resp. *sieti* šio struktūrinio elemento su sub. la. *sēta* ‘tvora; sodyba; diafragma’, matyt, **ne**galima ir dėl top. la. *Koktusat*, *Kolno-Sat* (**masc.**, nom. sg.), top. la. *Bernja-Saty*, *Kolnosaty*, *Krugosaty*, *Mežesaty* (**masc.**, nom. pl.) giminės kategorijos, plg. sub. la. dial. *sāts* (**masc.**).

priežasties reikia labai abejoti subst. kurš. \**sāta* ‘kiemas, kaimas, sodyba’ (žr. Kiseliūnaitė 2020: 129, 147) rekonstrukcijos pagrįstumu<sup>6</sup>.

Analizuojamo struktūrinio prasminio elemento kilmei nustatyti itin patogu pasitelkti oikonimo top. lie. *Abelssat* etiologijos analizę, mat jo alternantas (tiesa, kitos giminės kategorijos) užfiksuotas Latvijoje, plg. top. la. *Abelleszate / Abellaszate* (žr. 2 poskyrį). Be to, su šiuo vietovardžiu koreliuoja top. lie. *Pawll Lamßatt* ir *Nimmersath*.

## 2. Top. lie. *Abelssat* etiologija

Pirmasis šio toponimo<sup>7</sup>, XVI–XVIII a. labai retai žymėjusio kaimą (resp. v. *Dorf*), žymiai dažniau — apylinkę (resp. v. *Bezirk*), sudarytą iš kelių kaimų, paminėjimas užfiksuotas 1509 m. 1-ojo sando genityvo (resp. posesyvinės konotacijos linksnio) forma *Abelssat* (Bezirk)<sup>8</sup>, plg. top. v. *Adelsheim* ‘Badeno-Viurtembergo (*Baden-Württemberg*) žemės miestas’ ← sub. v. *Adel*, gen. *Adels* ‘bajorija, -os’ + sub. v. *Heim* ‘namas, namai, ūkis; gimtinė; prieglauda’. Deja, šios svarbios aplinkybės nenurodė minėtą oikonimą mėginę analizuoti tyrėjai, tokios formos apskritai **nepateikę** (žr. Kiseliūnaitė 2020: 59). Spėtina, posesyvinį linksnį reflektuoja ir forma su *s-fortis* (resp. *β*), plg. *Abelßatt*<sup>9</sup> 1540, t. y. \**Abels-satt*<sup>10</sup>.

<sup>6</sup> Stengdamasi pagrįsti šios lyties šaknies balsio *ā* genetinę sąsają su sub. la. *sēta* ‘sodyba’ struktūriniu elementu *-e-*, Dalia Kiseliūnaitė (ibid.) suformulavo iki šiol tyrėjų **neįžvelgtą** (žr. Būga III: 409–411, 736; Kiparsky 1939: 36–37; Kabelka 1982: 70–72; Salys 1995: 74–77; Vaba 2014: 176–179; Dini 2014: 295–296) **kuršių** kalbos **fonologijos dėsningumą**: „Šaknies *ā* laikytinas kuršių kalbai priskiriamu *ē* platinimo rezultatu“.

Deja, dėl jau anksčiau įvardyto klaidingo V. Dambės spėjimo statuso, toks „dėsningumas“ turėtų būti argumentuojamas kitų leksemų pavyzdžiais.

Pabrėžtina, kad tokio fonologinio proceso būta latvių šnektose, **nesiribojančiose** su Kuržemės tarminiu arealu, t. y. čia defonologizuotas ilgasis *ē* → *ā*: Vidžemėje — Gaujiena (382), Palsmane (381), Jaunpiebalga (310), Ērgļi (326) ir kt., Žiemgaloje — Vecumnieki (231), Sēloje — Daudzese (351), Sece (352) ir kt., Latgaloje — Baltinava (478), Kārsava (481) ir kt. (plačiau žr. Endzelins 1951: 108–109; dar žr. Kregždys 2020: 353).

<sup>7</sup> Tenka apgailestauti, kad jis neminimas *Lietuvos vietovardžių žodyne* (žr. LVŽ I: 2–3).

<sup>8</sup> Žr. *Carte des terres devant le Curis H [affe] [de] cote du Memmel*, ca. 1670, 1:55 000, Sign. N 11999/50 (PKPSVA).

<sup>9</sup> Valentinas Kiparskis (1939: 72) šią formą pateikė be *s-fortis* resp. *Abelsatt* 1540.

<sup>10</sup> Apie raidės *s-fortis*, reflektuojančios 2-ą **s dupletą**, vartosenos ypatumus žr. FrG 113–114; dar žr. Kregždys 2020: 279, 481.

Tiesą, šiuo rašmeniu gali būti žymimas ir pučiamasis /s/ (plačiau žr. FrG 72, 113; Young, Gloning 2004: 201; dar žr. Kregždys 2020: 214).

Vėlesnio laikotarpio kartografsai bei toponimų sąvadų sudarytojai nurodė skirtingų vokiečių dialektų lytis (žr. toliau), be 1-ojo sando formanto -s (gen. sg.): *Abelsadt daß dorff* 1511–1520, *Abelsath* 1542, *Abelsat* 1563, *Abelsat Bezirk* 1670, *Abelsaath* 1736 (žr. Kiseliūnaitė ibd.).

Šio toponimo kilmė aiškinama, pasitelkus dūrinį, sudarytą iš sub. la. *âbele* ‘obelis’ ir sub. la. *sāts, sāta* ‘tvora; kiemas’ (žr. Salys 1937: 127; Kiparsky 1939: 72), plg. Mažosios Lietuvos dalinę homoformą — top. lie. *Nimmersath* 1785, taip pat kildinamą iš sub. la. dial. *sāta* ‘tvora; kiemas’ (žr. Deltuvienė 2006: 328):

„Pagal analogą su *Nēmirsēta* būtų galima rekonstruoti \**Abelsata* / -ė, \**Abelseta*. <...> iš kurš./ lat. *âbel-* (plg. lat. *âbele* ‘obelis’) ir *sāt-* (plg. lat. *sēta*) ‚sodžius, kiemas‘“ (Kiseliūnaitė 2020: 59–60).

Deja, toks top. lie. *Abelssat* etimologijos aiškinimas kelia pagrįstų abejonių dėl kelių priežasčių:

- (a) posesyvinė<sup>11</sup> seniausia oikonimo forma, matyt, suponuoja jį esant **asmenvardinės**, o **ne** bendrinio daiktavardžio *obelis*<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Plg. Mažosios Lietuvos gyvenvietės Ašvėnų (v. *Nordenburg*, dab. r. *Крылово*) vieno priklaušinių įvardijimą — vokiečių dūrinį top. v. *Adolfsualde* ‘Adolfo laukas — dvarkiemo pavadinimas Ašvėnuose’ (žr. NTSGW I: 6), dar žr. 12 išn.

Dar plg. top. lie. *Abelio kalnelis* drb. ž., *Ābelio liėknas* b. ← **avd.** lie. *Ābelis, Abēlis* (žr. LVŽ I: 2–3).

<sup>12</sup> Plg. top. la. *Abolsathen* 1503 ← sub. la. *ābuōls* ‘obuolys’ ↔ dial. *ābuole* ‘obelis’ (žr. ME I: 234–235), *Abelleszate, Abellaszate* ← sub. la. *âbele* ‘obelis’ (Durbe [38] — žr. Kiparsky 1939: 72–73). Tokį minėtų oikonimų kilmės aiškinimą, matyt, reiktų koreguoti iš esmės dėl top. la. *Abelleszate, Abellaszate* 1-ojo sando vienaskaitos genityvo formos, implikuojančios **posesyvinę** konotaciją, t. y. galima spėti čia esant pavartotą **vardą** ar **pavardę**, o **ne** bendrinį daiktavardį, plg. **avd.** la. *Ābele*, matyt, kildintiną iš avd. v. v. ž. *Abele* ‘Albertas’ (žr. Hartig 1967: 19), t. y. rekonstruotina semema \*‘Alberto valda’, nors iki šiol minėtą latvių pavardę linkstama interpretuoti kaip dendroniminės konotacijos resp. sememos \*‘Obelinis’ refleksiją (žr. Balodis 2008: 183). Oikonimas la. *Abolsathen* 1503 taip pat galėtų būti asmenvardinės kilmės, plg. **avd.** la. *Ābols* ↔ *Āboliņš* (žr. Balodis 2008: 189, 193).

Dar plg. pastarų 2-ų toponimų aprašą, detalizuojantį jo lokalizaciją:

„<...> eine stede, Abelleszate genant, welche Abellaszate blift up der luchtern hant, und den so forth beth in de Birstel beke, de beke dael tho gaennde beth dar die Birstel in de Warthay fluth“

(LEKU II<sup>2</sup>: 425)

vertimas –

<...> kaimas Abellaszate, pavadintas Abelleszate, plyti aukštyn labiau kaire puse ir tolyn iki Birstalos (↔ Bērstelēs, Birkstalos) upelio, žemyn upeliu iki ten, kur Birstala įteka (resp. „susitinka“) į Vārtājos (↔ Vārtajos) upę.

konotacijos — 1-ąjį sandą *Abel(s)-*, galbūt kildintiną iš<sup>13</sup> hipokoristiko avd. v. v. ž. **Abel** ‘Albertas’ ← avd. v. v. ž. *Abbo* (↔ *Appo / Avo*) ← avd. v. v. ž. *\*Albo* ←<sup>14</sup> avd. v. v. ž. *Albertus* (žr. Hartig 1967: 19; dar žr. Flöer 2013: 38), reflektuoja šiaurės vakarų Vokietijos toponimai v. ž. **Abelbeck** ‘Abelio (↔ Alberto) arklių maudykla / kinkymo diržas’ vs., **Abelhorst** ‘Abelio (↔ Alberto) giraitė / nedidelis smėlingas pelkės kyšulys’ vs. (Hanoverio apyl. [žr. Müller 1825: 5; dar žr. Buurman I: 860–861, V: 705]);

- (b) apylinkė, kuriai priklauso **keli** kaimai, vargiai gali būti vadinama referentu *sodyba*, plg. sub. la. dial. *sāta* ‘tvora; sodyba’ (ME III: 809) ir su juo siejamą neva genetinį alternantą sub. la. *sēta* ‘tvora; sodyba; diafragma’ (ME III: 833; dar žr. Bielenstein 1892: 249, 377);
- (c) latvių toponimų sąvaduose dūrinys su 2-ojo sando šaknies balsiu -ĕ- resp. *\*Ābels-ĕ-ta / \*Ābēls-ĕ-ta* neužfiksuotas<sup>15</sup>, plg. top. la. *Abelleszate*, *Abellaszate* (žr. 12 išn.);
- (d) 2-asis sandas -*sat(h)* ir jo alternantas -*sate*, germanistų įprastai siejami su sub. v. v. ž. *sāt*, *sate* ‘gyvenvietė’ (plačiau žr. Ohainski, Udolph 2000: 57–59), jau vartotais, sudarant senuosius vakarų germanų toponimus, plg. *Hunsāte*, *Morsaten*, *Ualasathun* ir kt. (plačiau žr. Förstemann 1872: 1294), top. v. v. ž. *Beverzate* 1229, *Westerbeversate* 1202 (žr. DO 63);
- (e) top. lie. *Nēmirseta* k. — dialektinė lytis, reflektuojanti **inovacinę** struktūros formą ir vakarų germanų dūrinį (žr. 4 poskyrį).

Remiantis toponimų su sandu -*sāt-* paplitimu beveik visoje Latvijos teritorijoje (žr. 1 poskyrį), formuluotina prielaida apie **kadastro termino**, o **ne** dialektizmo resp. sub. la. **dial.** *sāts*, *sāta*, *sāte*, kaip buvo įprasta manyti iki šiol, vartoseną. Nekyla jokių abejonių, kad top. lie. *Abelssat*, la. *Kārļsāts*

<sup>13</sup> Dar plg. avd. v. ž. *Abel* ‘Abelis — Kaino brolis (biblinis vardas)’ (žr. Buurman I: 26) → avd. la. *Ābels / Ābelis* ‘t. p.’ (žr. Siliņš 1990: 39).

<sup>14</sup> Remiantis kita hipoteze, avd. v. v. ž. *Abel* kildintinas iš sub. s. v. ž. *aval* ‘jėga, galia’ (žr. Hartig 1967: 138; dar žr. Tiefenbach 2010: 17).

Pasitaiko teigiančių, kad hipokoristikas avd. v. *Abel* suponuoja avd. v. *Adalbert* trumpinį (žr. Gottschald, Brodführer 1954: 161).

<sup>15</sup> Žr. Plāķis 1936, 1939; Endzelins 1956: 2; Zeps 1984; Trusman 1897: 1–2.

Pabrėžtina, kad Kuržemėje dominuoja 1-ojo sando gen. pl. forma *ābeļu* toponimai, plg. top. la. *Abellauks* l., *Ābelkrūogs* sm., *Abelu mežs* mš. (žr. Plāķis 1936: 259, 264, 266).

ir kt. (žr. 4 išn.) 2-iejį sandai **nèra** paveldėtos baltų leksikos refleksijos — **ne** kuronizmai, taip pat **nesu**ponuoja pirminių finų leksemų ar sub. la. *sārts* perdirbinių, mat visų jų pamatinė forma — **vakarų germanų lotynizmas:**

sub. v. v. ž. *sāt, sate* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybviētė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ (LW 630; SchL IV: 27–28) / sub. a. v. a. *sath, sadt* ‘t. p.’ (Diefenbach 1857: 513)

← sub. V. lo. *sata* ‘pasėlis, arimas’ (Diefenbach ibd.) ↔ sub. V. lo. *satum* ‘tūrio matas’ (Du Cange Lat VI: 75)

← sub. bžn. lo. *satum* ‘pasėlis, arimas, dirva; birių produktų tūrio matas’ (Sleumer 1926: 699)

← sub. lo. *satum* ‘semitų vartotas tūrio matas’ ↔ sub. lo. *satus* ‘sėjimas, sodinimas; gimdymas, kūrimas; sėkla’ (Lewis, Short 1958: 1635–1636; dar žr. Kluge 2011: 788).

Skolinio pradžios dusliojo s- vietoj dėsningo skardžiojo z<sup>-16</sup> (plg. top. la. *Abelles-z-ate*<sup>17</sup>, *Abellas-z-ate* [žr. Kiparsky 1939: 72–73], *Peķ-s-āte* ↔ †*Peķ-z-ate* [žr. LVV I: 257; dar žr. 4 išn.]) etiologija grįstina (I) morfologinio ir fonetinio fiksavimo principais ir (II) šio spiranto adaptacijos niuansais (plačiau žr. Jordan 1995: 36), plg. sub. la. *samats, sañts, samęts* ‘aksomas’ (ME III: 681, 689; EH II: 430) ← sub. v. v. ž. *sammet* ‘t. p.’ (LW 628), sub. la. *sīpuols* (↔ sub. la. dial. *sīpuolis, sīpuls, sīpals, sīpols*) ‘svogūnas (*Allium cepa*)’ (ME III: 855; BAF 182–183) ← sub. v. v. ž. *sipolle* ‘t. p.’ (LW 696), sub. la. dial. *sukurs* ‘cukrus’ (ME III: 1119) ← sub. v. v. ž. *sucker* ‘t. p.’ (LW 776; SchL IV: 459).

Vadinasi, top. lie. *Abelssat* 1509 priskirtinas vidurio vokiečių žemaičių **ne**adaptuotų oikonimų grupei, sudarytas iš hipokoristiko avd. v. v. ž. /a. v. a. *Abel* ‘Albertas’ genityvo lyties *Abels* (posesyvinė konotacija) ir vakarų germanų lotynizmo sub. v. v. ž. *sāt* (↔ *sate*) ‘kaimo gyvenvietė, sodyba; žemės sklypas; arimas, dirva; statinys’, suponuojantis žemėvaldos sememą \*‘Alberto gyvenvietė, valda’<sup>18</sup>. Lytys su 2-uoju sandu sub. a. v. a. *sath, sadt*

<sup>16</sup> Duslusis frikatyvinis v. v. ž. s prieš balsius buvo skardinamas (plačiau žr. Lasch 1914: 171).

<sup>17</sup> Pirmasis sandas, matyt, suponuoja posesyvinį linksnį, t. y. *Abelles-* (**gen. sg.**).

<sup>18</sup> Kokiam tiksliai Albertui priklausė ši teritorija, galima tik spėti. Tyrėjų teigimu, „<...> mažų ūkių savininkai **vokiečiai** iki XIX a. šiose apylinkėse būdavo retenybė“ (Kiseliūnaitė 2020: 68). Neatmestina galimybė, kad raštininkai sąmoningai germanizavo toponimus, paisydami Vokietijos kadastro dokumentų tvarkymo tradicijos.

‘t. p.’ implikuoja sąsają su ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbos refleksijomis, suponuojančiomis identišką oikonimo semantinę konotaciją.

### 3. Top. lie. *Pawll Lamßatt* kilmė

Kretingos miesto rajonas *Laṁsočiai*<sup>19</sup>, kitados buvęs atskiras kaimas, vokiškai vadintas įvairiai: *Pawll Lamßatt* 1540, *Lambsaaten* 1725, *Lambsaten Paul* ↔ *Lampsaten Paul* ↔ *Lampsaten* 1785 (↔ *Ломсамууку*), *Lampsaten Paul* 1796, *Lambsaten Paul* 1860<sup>20</sup>.

Šio toponimo kilmė, deja, aiškinama, ignoruojant istorinę faktografiją: „Kaimo vardas iš pavardės, kuri yra kuršių kilmės ir turi vietovardinę reikšmę. Pavardė yra sudurtinė su dalimi \**sāta* ‚kiemas, kaimas, sodyba‘ (plg. lat. *sēta*); pirmoji yra baltų vietovardžių šaknis *Lam-* iš \**lam-* ‚laužti, griauti‘ ir pan.“ (Kiseliūnaitė 2020: 129).

Minėtas vietovardžio etimologijos aprašas itin ydingas, mat jo autorė nepaaiškino analizuojamo toponimo ir jo variantų struktūrinių elementų kilmės ir / ar raidos:

- (α) raidės *s-fortis* (resp. *β*), spėtina, reflektuojančios 2-ų *s* dupletą, vartosenos niuansų<sup>21</sup> (žr. 10 išn.);
- (β) vokiškų toponimo variantų su *-b-* / *-p-* alternacijos priežasčių ir etiologijos.

Remiantis seniausia užfiksuota forma *Pawll Lamßatt* 1540 ir lietuvių topografiniuose sąvaduose minimu top. lie. *Laṁsočiai* k. (Šilutės r. [žr. LATŽ 152]), matyt, nutarta remtis viena lytimi *Lamßatt*. Tokiu aiškinimu galima būtų patikėti, jei forma su struktūriniais elementais *-b-* / *-p-* pasitaikytų sporadiškai, tačiau ji **dominuojanti**. Be to, visiškai neaišku, kodėl dūrinys \**Lams-satt* resp. *Lamßatt* turėtų suponuoti šaknį *Lam-*, o ne, pvz., darinį \**Lamsa-*.

Sprendžiant vietovardžio *Pawll Lamßatt* 1540 kilmę, pirmiausiai dėmesys atkreiptinas į jau minėtą *s-fortis* vartoseną, mat neatmestina

<sup>19</sup> Apie dialektines šio toponimo lytis (resp. perdirbinius) *Lamsočius* 1585, 1588, *Lamsodis* plačiau žr. Būga III: 212.

<sup>20</sup> Žr. Būga III: 212; Kiseliūnaitė 2020: 129; dar žr. Спрогисъ 1888: 172; Bielenstein 1892: 279; Salys 1937: 128.

<sup>21</sup> Plg. „Dėl vokiečių šaltinių rašybos nenuoseklumo sunku rekonstruoti priebalsių *s*, *z*, *c*, *ž* skyrimo atvejus“ (Kiseliūnaitė 2020: 32).



galimybė, kad pirmasis *-s-* suponuoja genityvo linksnio formą — tikėtina, asmenvardinę lytį *\*Lambs* / *\*Lamps* (gen. sg.). Formuluoti tokią prielaidą galima, remiantis identiška vakarų germanų hipokoristiko *Lambe* / *Lampe* priebalsių *b* ↔ *p* pakaita:

avd. v. *Lamp(e)*<sup>22</sup>, *Lampe* ‘Lambertas’ (masc. [žr. Förstemann 1856: 829]) ↔ avd. v. v. a. *Lambe* ‘t. p.’ 1257 (žr. Socin 1903: 402)

← avd. s. v. a. *Lambo* / *Lampo* (žr. Müller 1970: 79) ← avd. s. v. a. *Landberht* / avd. v. v. ž. *Lambertus* ↔ avd. v. v. ž. *Lantbertus* 1262

← sub. s. v. a. *lant* / s. v. ž. *land* ‘žemė, šalis; gimtinė’ + adj. s. v. a. *beraht* / *peracht* ‘žerintis; puikus, nuostabus’ / adj. s. v. ž. *berht*, *berahta* ‘žerintis, švytintis’ (žr. Hartig 1967: 186; dar žr. Seebold 2008: 156; Tiefenbach 2010: 25, 229).

Vadinasi, anksčiau minėta priebalsių *b* ↔ *p* alternacija (plg. *Lam-b-saten Paul* ↔ *Lam-p-saten Paul* 1785) reflektuoja identišką adj. s. v. a. *beraht* / *peracht* pakaitą, neturinčią nieko bendra su baltų kalbų, bet tik su vakarų germanų fonetine sistema.

Remiantis atlikta analize, formuluotina hipotezė, kad top. *Pawll Lamßatt* 1540 2-ojo dėmens resp. dūrinio 1-asis sandas — hipokoristikas *Lam-* reflektuoja:

(α) avd. v. *Lamb-* / *Lamp-* alternantą be lūpinio priebalsio, plg. avd. s. le. *Lamek* ↔ *Lam-b-ek* ← avd. s. v. a. *Lambrecht* / *Lambert* (žr. SEMSO II: 77);

(β) defektinę lytį (su praleistu *-b-* ar *-p-*);

(γ) traktuotina kaip asimiliacinė forma resp. *\*Lam-p-s-satt* → *\*Lam-s-satt* ↔ *Lamßatt*.

Apibendrinant, galima teigti, kad top. lie. *Pawll Lamßatt* 2-ojo elemento *Lamßatt* dėmuo *-satt* (↔ *\*Lamps-satt*) reflektuoja sub. v. v. ž. *sât* (*sate*) ↔ a. v. a. *sath*, *sadt* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybvietė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ (plačiau žr. 2 poskyrį). Todėl šis vietovardis, matyt, reiškęs asmens kadastrinę nuosavybę — *Pauliaus Lamo* (↔ *Lamberto*) *žemės valda*, priskirtinas neadaptuotiems vakarų germanų kilmės toponimams.

<sup>22</sup> Plg. Johanno Georgo von Eckharto teiginį: „*Lampe* contractum *Lamberti* nomen et adhuc plebi nostræ hoc modo in usu est“ resp. *Lampe* — *sutrumpintas vardas iš Lambertus ir taip iki šiol mūsų žmonių vartojamas* (plačiau žr. Socin 1903: 193).

#### 4. Top. lie. *Nymmersatt* etimologinė raida

Kaimas *Nimmerfatt* (žr. NTSGW III: 291), ilgainiui tapęs pietine Palangos miesto dalimi, kodifikuotas dialektine lytimi top. lie. *Nēmirseta* k. (LATŽ 199). Galima iškelti prielaidą, kad pastaroji lytis reflektuoja **ino-vacinės**<sup>23</sup> struktūros formą (žr. 19 išn.), mat istoriniuose šaltiniuose užfiksuota visai kitos fonomorfologinės vertės, plg. top. *Nymmersatt* 1434, *Nymersatt*, *Nymmerßatt* 1540, *Numersatt*, *Nimmersath* 1563, *Nimmersahtt* 1599, *Niemersatt* 1638, *Nimmersaatt* 1648, *Nimmersat* 1670, *Nimmersatt* 1785 (žr. Deltuvienė 2006: 328; Kiseliūnaitė 2020: 147).

Iki šiol tyrėjų pateiktos 3 koreliuojančios šio vietovardžio kilmės hipotezės:

- (1) jis siejamas su avd. lie. *Nemira*<sup>24</sup> (žr. Kviklys 1968: 663);
- (2) avd. lie. *N-e-mirā* → *N-i-mer-* kaita grindžiama liaudies etimologija resp. sąsaja su adv. v. *n-i-mmer* ‘niekada’ + sub. la. dial. *sāta* ‘tvora, kiemas’ (žr. Deltuvienė ibd.);
- (3) avd. kurš. *\*Nemer-* / *\*Nemir-* + sub. kurš. *\*sāta* (lat. *sēta*) ‘kiemas’ (žr. Kiseliūnaitė ibd.).

Tenka apgailestauti, kad visos minėtos hipotezės, argumentuojamos genetinė avd. lie. *Nemira* ar paslaptingojo (tiksliau — spėjimo autorės sukurto) avd. kurš. *\*Nemer-* / *\*Nemir-* sąsaja, **neįmanomos** dėl šių priežasčių:

- (α) minėtas asmenvardis — **slavų** kilmės formos refleksija, plg. avd. s. le. *Niemir*, *Niemira* ← prasl. *\*nemirь* / *\*nemira* ‘nesantaika, kova ir kt.’ (žr. LPŽe; SEMSO I: 184; dar žr. ESSJ XXIV: 156);
- (β) nė viena anksčiau minėtų istorinių vietovardžio lyčių **nesuponuoja pirminio** šaknies balsio *-e*<sup>25</sup>, bet tik *-i(y)-*;
- (γ) identiškos struktūros **vakarų germanų** *karmadhāraya* tipo dūriniai top. v. *Nimmerfatt* k. (v. *Bolkenhain*, le. *Bolków*) ir top. v. *Nimmerfatt* k. (v. *Schlichtingsheim*, le. *Szlichtyngowa*), žinoma, **nesusiję** su paveldėta baltų leksika, užfiksuoti Silezijoje (žr. NTSGW III: 291; dar žr. SENGŠ VIII: 147).

<sup>23</sup> Dar plg. šio vietovardžio variantą *Nemeržetā* (žr. LE XX: 165).

<sup>24</sup> Apie šį asmenvardį plačiau žr. LPŽe.

<sup>25</sup> Plg. top. lie. *Nemmersdorf* bk. (Gumbinė — NTSGW III: 258), kurio pirmasis sandas, matyt, suponuoja (1) jau minėtą adaptuotą slavų kilmės asmenvardį avd. lie. *Nemirā*, t. y. *\*Nemiros* kaimas’, arba (2) sub. v. v. ž. *nemer-geselle* ‘plėšikas, piratas’ (LW 488) resp. *\*plėšiko* kaimas’.

Minėto vietovardžio v. *Nimmerfatt* germanų<sup>26</sup>, o ne slavų kilmę suponuoja jo struktūriniai dėmenys:

adj. **a. v. a.** *nimmer* ‘liūdnas, niūrus’<sup>27</sup> (DW 782; dar žr. Diefenbach 1857: 16; FHNDWe)

+ sub. **a. v. a.** *sath, sadt* ↔ v. v. ž. *sât (sate)* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybviētė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ (plačiau žr. 2 poskyrį).

Vadinasi, galima spėti, kad itin vėlyvas resp. modifikuotos fonomorfologinės struktūros top. lie. *Nēmirseta* reflektuoja 1-ojo sando struktūrinių elementų *-i(y)-...-e- → -e-...-i-* metatezę bei 2-ojo sando šaknies balsio *-a- → -e-* kaitą dėl progresyvinės asimiliacijos resp. \**N-i-mm-e-rsat* \*‘niūri vietovė’ → \**N-e-mirs-a-ta* → *N-e-mirs-e-ta*.

Remiantis minėtų vakarų germanų dūrinio *Nymmersatt* 1434 resp. vietovardžio morfologine verte (resp. 2-jo sando **g. masc.** forma), lietuvių vardyno inovacinė lytis top. lie. *Nēmirseta* turėtų būti pakeista į istorinę *Nimerzatas*.

## Išvados

1. Toponimų sando *-sat-* / *-sât-* / *-sâte* pamatinė forma — **vakarų germanų** (resp. vidurio vokiečių žemaičių / ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbų) **lotynizmas** sub. v. v. ž. *sât, sate* ‘vieta; (kaimo) gyvenvietė, sodyba; sodžius; sodybviētė; žemės valda, žemės sklypas; žemės ploto vienetas, vartotas Vokietijoje (7–15 ha); statinys’ ↔ sub. a. v. a. *sath, sadt* ‘t. p.’;
2. Sub. la. *sâts, sâta, sâte* suponuoja ne latvių kalbos dialektizmą, bet germanizmą — kadastro terminą.
3. Top. lie. *Abelssatt* 1509 — neadaptuotas vidurio vokiečių žemaičių oikonimas, sudarytas iš hipokoristiko avd. v. v. ž. / a. v. a. *Abel* ‘Albertas’

<sup>26</sup> Liaudies etimologijai priskirtinas mėginimas top. lie. *Nymmersatt* kildinti iš sub. v. / v. ž. *Nimmersatt* ‘besotis’ (DWG VII: 850; Buurman VII: 730–731), plg. top. lie. †*Besočiai* = *Nimmersatt* (žr. LE II: 448), mat tuomet būtų užfiksuota lytis †*Nimmersatte* (nom. pl.), tačiau paliudyta tik vienaskaitos forma *-satt*. Be to, vietovardis †*Besočiai* neminimas jokiam lietuvių toponimikos sąvade (žr. LVŽ I: 464).

<sup>27</sup> Minėtina, kad daugiatomiam ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbos žodyne *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* adjektyvo sememos apskritai nenurodomos (žr. FHNDWe ↔ FHNDW IX<sup>2</sup>: 3760–3764).

ir sub. v. v. ž. *sāt* (↔ *sate*) 'kaimo gyvenvietė, sodyba; žemės sklypas; arimas, dirva; statinys', suponuojantis žemėvaldos semumą \*'Alberto gyvenvietė, valda'.

4. Top. lie. *Pawll Lambßatt* 1540 — neadaptuotas vakarų germanų kilmės toponimas, suponuojantis asmens kadastrinės nuosavybės apibrėžtį: *Pauliaus Lamo* (↔ *Lamberto*) žemės valda, t. y. *Lambßatt* ← avd. \**Lamps-* (← avd. v. *Lamp[e]* 'Lambertas') + sub. v. v. ž. *sāt* (*sate*) ↔ a. v. a. *sath*, *sadt* 'vieta; žemės valda ir kt.'.
5. Top. lie. *Nymmersatt* — *karmadhāraya* tipo dūrinys, sudarytas iš adj. a. v. a. *nimmer* 'liūdnas, niūrus' ir sub. a. v. a. *sath*, *sadt* (↔ v. v. ž. *sāt* [*sate*]) 'vieta; (kaimo) gyvenvietė ir kt.', reflektuojantis 1-ojo sando struktūrinių elementų *-i(y)-...-e-* → *-e-...-i-* metatezę bei 2-ojo sando šaknies balsio *-a-* → *-e-* kaitą dėl progresyvinės asimiliacijos resp. \**N-i-mm-e-rsat* \*'niūri vietovė' → \**N-e-mirs-a-ta* → *N-e-mirs-e-ta*.

## Trumpiniai

adj. — lo. (*nōmen*) *adjectivum* 'būdvardis'

a. v. a. — ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių (kalbės [XIV–XVII a. (iki 1650 m.)]) žodis

avd. — asmenvardis

b. — bala

bk. — bažnytkaimis

bl. — baltų prokalbės lytis

bžn. lo. — bažnytinės (resp. III–X a.) lotynų (kalbės) žodis

dial. — dialekto, tarmės žodis

drb. ž. — dirbama žemė

est. — estų (kalbės) žodis

gen. — lo. (*cāsus*) *genetivus* 'kilmininko linksnis'

(g.) masc. — lo. *genus masculinum* 'vyriškoji giminė'

gn. — ganykla

gv. — gyvenvietė

hidr. — hidronimas (resp. vandenvardis)

klv. — kalva

kurš. — kuršių (kalbės) žodis

l. — laukas

la. — latvių (kalbės) žodis

lie. — lietuvių (kalbės) žodis

lyb. — lybių (resp. lyvių [Pabaltijo finų genties, gyvenusios Latvijos teritorijoje], kalbės) žodis

lo. — lotynų (resp. klasikinio laikotarpio [t. y. I prieš m. e. — III m. e. a.]) (kalbės) žodis  
mš. — miškas

nom. — lo. (*casus nominativus* ‘vardininkas (linksnis)‘)

pl. — lo. (*numerus pluralis* ‘daugiskaita‘)

pr. — prūsų (kalbės) žodis

pv. — pieva

r. — rusų (kalbės) žodis

sg. — lo. (*numerus singularis* ‘vienaskaita‘)

PKPSVA — Prūsijos kultūros paveldo Slaptasis valstybinis archyvas (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*)

sub. — lo. (*nōmen substantivum* ‘daiktavardis‘)

s. v. — lo. *sub verbo* ‘prie žodžio‘

s. v. ž. — senosios vokiečių žemaičių (kalbės [XI–XII a.]) žodis

top. — toponimas (resp. vietovardis)

ūk. — ūkis

v. — naujosios vokiečių (aukštaičių kalbės [nuo 1650 m.]) žodis

V. lo. — viduramžių (resp. X–XIV a.) lotynų (kalbės) žodis

vs. — viensėdis

v. v. ž. — vidurinėsios vokiečių žemaičių (kalbės [XIII a. — XVI a.]) žodis

v. ž. — naujosios vokiečių žemaičių (kalbės [nuo XVII a.]) žodis

\* rekonstruoti lytis, semantinė jos vertė

+ struktūrinės jungties žymuo

← pirminės etiologinės grandies žymuo

↔ interferencijos (resp. dviejų modaliųjų lyginamųjų elementų) žymuo

‡ pseudoleksemos (įvairių tyrėjų sukurtų žodžių ar kalbos faktų) žymuo

## Literatūra

BAF = *Baltų kalbų atlasas (Baltu valodu atlants / Atlas of the Baltic languages) 1: flora. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas (Otrais izlabots un papildinats izdevums / 2nd revised edition)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013.

Balodis, Pauls. 2008. *Latviešu personvārdu etimoloāiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija* (Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē). Rīga: Latvijas Universitāte.

Bielenstein, August Johann Gottfried. 1892. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Blesse, Ernst. 1957. Lettische Etymologien. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen* 75(1/2), 91–121.

- Būga I–III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai* 1–3. Sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Buurman I–XII = Otto Buurman. *Hochdeutsch-plattdeutsches Wörterbuch 1–12. Auf der Grundlage ostfriesischer Mundart*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1962–1975.
- Dambe, Vallija. 2012. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Deltuvienė, Daiva. 2006. *Baltiški Mažosios Lietuvos XIV–XVIII a. oikonomimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Diefenbach, Laurentius. 1857. *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis*. Francofurti ad Moenum: Sumptibus Josephi Baer Bibliopolae.
- Dini, Pietro Umberto. 2014. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Vilnius University.
- DO = *Deutsches Ortsnamenbuch*. Hrsg. M. Niemeyer. Berlin & Boston: Walter de Gruyter, 2012.
- Draviņš, Kārlis. 1939. Vietu vārdu mūžs. *Ceļi* 9, 407–418.
- Du Cange Lat I–VII = Du Cange, Charles du Fresne. *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis conditum a Carolo Dufresne domino du Cange auctum a monachis ordinis S. Benedicti cum supplementis integris D. P. Carpenterii et additamentis Adelungii et aliorum digessit G. A. L. Henschel* 1–7. Parisiis: excudebant Firmin Didot fratres, 1840–1850.
- DW = Lorenz Diefenbach, Ernst Wülcker. *Hoch- und nieder-deutsches Wörterbuch der mittleren und neueren Zeit*. Basel: Benno Schwabe Verlagsbuchhandlung, 1885.
- DWG I–XVI = *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig: S. Hirzel, 1854–1961 (Quellenverzeichnis — 1971).
- EH I–II = Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai* 1–2. Rīgā: Kultūras fonds, 1934–1938 (sj. 1), 1938–1946 (sj. 2).
- Endzelīns, Jānis. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi. I daļa. 1 sējums (A–J)*. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1961. *Latvijas PSR vietvārdi. I daļa. 2 sējums (K–Ō)*. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- ESSJ I–XLI... = *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov* 1–41. Otv. red. O. N. Trubačiov, A. F. Žuravliov. Moskva: Nauka, 1974–2018...
- FHNDWe = *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* 1–11... Hrsg. O. Reichmann. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1986–2016 (<https://fwb-online.de/>).
- Flößer, Michael. 2013. *Die Ortsnamen des Hochsauerlandkreises* (Westfälisches Ortsnamenbuch, Bd. 6). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Förstemann, Ernst Wilhelm. 1872. *Altdeutsches namenbuch. Zweiter band: ortsnamen*. Nordhausen: Verlag von Ferdinand Förstemann.
- FrG = *Frühneuhochdeutsche Grammatik von Robert Peter Ebert, Oskar Reichmann, Hans-Joachim Solms und Klaus-Peter Wegera*. Hrsg. Oscar Reichmann, Klaus-Peter Wegera. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.
- Gerullis, Georg. 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.

- Gottschald, Max; Brodführer, Eduard. 1954. *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Hartig, Joachim. 1967. *Die münsterländischen Rufnamen im späten Mittelalter*. Köln & Graz: Böhlau-Verlag.
- Young, Christopher; Gloning, Thomas. 2004. *A history of the German language through texts*. London & New York: Routledge.
- Jordan, Sabine. 1995. *Niederdeutsches im Lettischen: Unersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Kabelka, Jonas. 1982. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Mokslas.
- Kettunen, Lauri. 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen seura.
- Kiparsky, Valentin. 1939. *Die Kurenfrage*. Helsinki: Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft.
- Kiseliūnaitė, Dalia. 2020. *Klaipėdos krašto toponimai. Istorinis ir etimologinis registras*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kluge, Friedrich. 2011. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 25 Aufl.* Bearb. von Elmar Seebold. Berlin & Boston: Walter de Gruyter.
- Kregždys, Rolandas. 2010. *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtieji ō/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys, Rolandas. 2020. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas II: Sūduvių knygelė*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kviklys, Bronius. 1968. Nemirseta. *Mūsų Lietuva. T. 4. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 663.
- Lasch, Agathe. 1914. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a.S.: Verlag von Max Niemeyer.
- LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas 2*. Vilnius: Mintis, 1976.
- LEKU I<sup>1-14</sup>-II<sup>1-3</sup> = *Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. F. G. von Bunge, H. Hildebrand, Ph. Schwartz, A. von Bulmerincq, L. Arbusow. Reval & Moskau: Kommissions-Verlag von J. Deubner, 1853-1914.
- Lewis, Charlton Thomas; Short, Charles. 1958. *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freud's Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- LPŽe = *Lietuvių pavardžių žodynas 1-2*. Vilnius: Mokslas, 1985-1989 elektroninė versija (<http://pavardes.lki.lt/?pg=c>)
- LVV I-V... = *Latvijas vietvārdu vārdnīca (1. Paaglis — Piķu-; 2. Pilaci — Pracapole; 3. Pracirika — Puožu; 4. R; 5. Saba- — Sēža-)*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003-2017...
- LVŽ I-III... = *Lietuvos vietovardžių žodynas 1-3*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008-2018...
- LW = August Lübben, Christoph Walther. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1888.

- ME I–IV = *K. Müllenbacha Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, red. Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (sj. 1); Kultūras fonds (sj. 2–4), 1923–1932.
- Müller, Gunter. 1970. *Studien zu den theriophoren Personennamen der Germanen* (Niederdeutsche Studien. Band 17). Köln & Wien: Böhlau Verlag.
- Müller, Wilhelm. 1825. *Alphabetisch-statistisches Verzeichniss der bewohnten Ortschaften des Königreichs Hannover. Mit der Angabe der Art und Größe und der Entfernung derselben von der Land-Drostey, von dem Amte oder Gerichte, von der Steuer-Receptur, von der Pfarre und von der Post-Station. Als Zugabe zu der neuen Ausgabe der Karte des Königreichs Hannover in 20 Bogen*. Hannover: In den Königlichen Hof-Buchhandlungen.
- NTSGW I–VI = *Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des Preussischen Staats* 1–6. Hrsg. Alexander August Müttzell. Halle: bei Karl August Kümmel, 1821–1825.
- Ohainski, Uwe; Udolph, Jürgen. 2000. *Die Ortsnamen des Landkreises Osterode* (Niedersächsisches Ortsnamenbuch, Bd. 40). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Plāķis, Juris. 1936. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I. Kurzemes vārdi* (Latvijas universitātes raksti IV[1]). Rīga: Latvijas universitāte, 1–303.
- Plāķis, Juris. 1939. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II. Zemgales vārdi* (Latvijas universitātes raksti V[5]). Rīga: Latvijas universitāte, 213–528.
- Rapa, Sanda. 2013. *Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi latviešu toponīmijā* (Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātnu nozares baltu valodniecības apakšnozarē). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Salys, Anton. 1937. *Die žemaitischen Mundarten. Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät der Universität Leipzig). Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės Spaustuvė.
- Salys, Antanas. 1995. *Baltų kalbos, tautos bei kultys. Lietuvių giminaičiai*. Vilnius: Baltos lankos.
- SchL I–VI = Karl Schiller, August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–6. Bremen: Verlag von J. Kühnmann's Buchhandlung, 1875–1881.
- SEMSO I–VII = *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* 1–7 (1. Odapelatywne nazwy osobowe; 2. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego; 3. Odmiejscowe nazwy osobowe; 4. Nazwy osobowe pochodzące od etników; 5. Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego; 6. Nazwy heraldyczne; 7. Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii). Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1995–2002.
- SENGŚ I–XVII = *Słownik Etymologiczny Nazw Geograficznych Śląska* 1–17. Red. Stanisław Rospond, Stanisława Sochacka. Warszawa & Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970–2016.
- Siliņš, Klāvs. 1990. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Sleumer, Albert. 1926. *Kirchenlateinisches Wörterbuch. Ausführliches Wörterverzeichnis zum Römischen Missale, Breviarium, Rituale, Graduale, Pontificale, Caeremoniale, Martyrologium, sowie zur Vulgata und zum Codex juris canonici; desgleichen zu den*



- Proprien der Bistümer Deutschlands, Österreichs, Ungarns, Luxemburgs, der Schweiz und zahlreicher kirchlicher Orden und Kongregationen. Zweite, sehr vermehrte Auflage des „Liturgischen Lexikons“.* Limburg an der Lahn: Verlag von Gebrüder Steffen. Tiefenbach, Heinrich. 2010. *Altsächsisches Handwörterbuch. A Concise Old Saxon Dictionary.* Berlin & New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Trumpa, Anta. 2015. Vietovardžiai su sāt- „Latvijos vietovardžių žodyne“ (*Latvijas vietvārdu vārdnīca*). *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 73–84.
- Trumpa, Anta. 2015a. Vēlreiz par vietvārdiem ar sāt-. *Onomastica Lettica* 4, 82–94.
- Trusman, Jurij J. 1897. *Etimologija mestnych nazvanij Vitebskoj gubernii*. Revel: Tipografija G. Matizena.
- Vaba, Lembit. 2014. Curonian linguistic elements in Livonian. *The Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* (ESUKA — JEFUL), 5(1), 173–191.
- Vanagas, Aleksandras. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Wiedemann, Ferdinand Johann. 1869. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Zeps, Valdis J. 1984. *Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms* (Wisconsin Baltic Studies 1). Madison: Baltic Studies Center.

*Rolandas Kregždys*

*Baltų ir Lietuvos kultūros istorijos skyrius*

*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*

*Saltoniškių g. 58, Vilnius, LT-08105, Lietuva*

*rolandaskregzdys@gmail.com*

## KOPSAVILKUMS

### Austrumbaltu toponimų elementa -sat(-)/-sath vai -sāt(-e)/-zate cilme (liet. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath*)

Rolandas KREGŽDYS

Balstoties uz etimologiško analizi, raksta autoris izvirza jaunu hipotēzi par tādu austrumbaltu toponīmu izcelsmi, kuros ietilpst strukturālais elements -sat(-)/-sath vai -sāt(-e)/-zate. Rakstā aplūkoti toponīmi liet. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath* un to semantiskā attīstība. Pētījuma rezultātā piedāvāti šādi galvenie secinājumi:

Austrumbaltu toponīmos ar strukturālo elementu -sat(-)/-sath vai -sāt(-e)/-zate saskatāma rietumģermāņu izcelsmes protoforma, t. i., sens latīnisms — lietvārds vlv. *sāt*, *sate* 'vieta; lauku teritorija, ciems; domēne; zeme, kas pieguļ saimniecībai; īpašums; agrāk Vācijā lietota zemes mērvienība (7–15 ha); ēka' ↔ agrīnās jav. *sath*, *sadt* 't. p.'.

1. Latv. *sāts*, *sāta*, *sāte* ir uzskatāmi par ģermānismiem, t. i., kadastra terminiem, bet nevis par latviešu dialektismiem.
2. Toponīms liet. *Abelssat* 1509 pieder ģermāņu cilmes neadaptētu vietvārdu leksiskajam slānim un sastāv no personvārda vlv./jav. *Abel* 'Alberts' un lietvārda vlv. *sāt* (↔ *sate*) 'lauku apvidus, ciems; domēne; zeme, kas pieguļ saimniecībai; saimniecība; ēka', kas paredz protosemēmu \**Alberta sēta, zeme*'.
3. Toponīms liet. *Pawll Lamßatt* 1540 pieder neadaptētiem ģermāņu cilmes vietvārdiem un postulē zemes īpašuma kadastrālo terminu: *Paul Lam* (↔ *Lambert*), t. i. *Lamßatt* ← personvārds \**Lamps*- (← personvārda ģen. *Lamp[e]* 'Lamberts') + lietvārds vlv. *sāt* (*sate*) ↔ jav. *sath*, *sadt* 'zeme, kas pieguļ saimniecībai; saimniecība utt.'.
4. Toponīms liet. *Nimmersatt* pieder *karmadhāraya* tipa savienojumiem. Tas sastāv no adj. jav. *nimmer* 'skumjš, drūms' un lietv. jav. *sath*, *sadt* (↔ vlv. *sāt* [*sate*]) 'lauku apvidus, ciems; domēne utt.', atspoguļojot pirmā komponenta strukturālo elementu metatēzi, t. i. *-i(y)-...-e-* → *-e-...-i-* un patskaņa *-a-* maiņu uz *-e-* otrajā komponentā, ko noteikusi progresīvā asimilācija, resp., \**N-i-mm-e-rsat* 'drūma vieta' → \**N-e-mirs-a-ta* → *N-e-mirs-e-ta*.

## SUMMARY

### The Origin of East Baltic Toponyms Composed of Components -sat(-)/-sath or -sāt(-e)/-zate (top. Lith. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath*)

Rolandas KREGŽDYS

Referring to etymological analysis, the author of this article presents a new hypothesis concerning the origin of the East Baltic toponyms composed of structural elements -sat(-)/-sath or -sāt(-e)/-zate. The analysis refers to the description of derivatives and semantic development of top. Lith. *Abelssat*, *Pawll Lamßatt*, *Nimmersath*.

In summing up the research results, one may conclude that toponyms with the structural elements *-sat(-)/-sath* or *-sāt(-e)/-zate* belong to lexemes of the West Germanic origin. More precisely, these components, contrary to what was commonly done in the past, are to be derived from sub. MLG *sāt*, *sate*, as well as from sub. EHG *sath*, *sadt*.

In summarizing the outcomes of the research into the East Baltic toponyms composed of structural elements *-sat(-)/-sath* or *-sāt(-e)/-zate*, the following main conclusions are proposed:

1. East Baltic toponyms composed of structural elements *-sat(-)/-sath* or *-sāt(-e)/-zate* presuppose a protoform of West Germanic origin, i.e. an old Latinism — sub. MLG *sāt*, *sate* ‘a place; rural area, village; a barton; land adjoining a farm; holding; a land measure earlier used in Germany (7–15 ha); a building’ ↔ sub. EHG *sath*, *sadt* ‘id.’.
2. Sub. Latv. *sāts*, *sāta*, *sāte* are to be ascribed to Germanisms, i.e. to cadastral terms, but not to Latvian dialectisms.
3. Top. Lith. *Abelssat* 1509 belongs to the lexical layer of non-adapted place-names of Germanic origin, composed of p. n. MLG / EHG *Abel* ‘Albert’ and sub. MLG *sāt* (↔ *sate*) ‘rural area, village; a barton; land adjoining a farm; a holding; a building’ that presupposes a protosememe \*‘Albert’s farm, land’.
4. Top. Lith. *Pawll Lamßatt* 1540 is to be ascribed to non-adapted place-names of Germanic origin that presuppose a cadastral term of landed property: *a holding of Paul Lam* (↔ *Lambert*), i.e. *Lamßatt* ← p. n. \**Lamps-* (← p. n. G *Lamp[e]* ‘Lambert’) + sub. MLG *sāt* (*sate*) ↔ EHG *sath*, *sadt* ‘land adjoining a farm; a holding etc.’.
5. Top. Lith. *Nymmersatt* belongs to compounds of *karmadhāraya* type. It is composed of adj. EHG *nimmer* ‘sad, dismal’ and sub. EHG *sath*, *sadt* (↔ MLG *sāt* [*sate*]) ‘rural area, village; a barton etc.’, reflecting metathesis of structural elements of the 1<sup>th</sup> component, i.e. *-i(y)-...-e-* → *-e-...-i-*, and the change of a vowel *-a-* to *-e-* of the 2<sup>nd</sup> component, predetermined by progressive assimilation resp. \**N-i-mm-e-rsat* \*‘gloomy place’ → \**N-e-mirs-a-ta* → *N-e-mirs-e-ta*.